

EUZEBIUSZ Z CEZAREI

HISTORIA KOŚCIELNA

Tłumaczenie
Agnieszka Caba
na podstawie tłumaczenia
ks. Arkadiusza Lisieckiego

Opracowanie
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM
Kraków 2013

WPROWADZENIE

Historia kościelna Euzebiusza z Cezarei jest przedmiotem ciągle nowych studiów i badań, gdyż jej znaczenie dla poznania starożytnego Kościoła jest nie do przecenienia. W niniejszym wstępie przedstawimy tylko w skrócie podstawowe informacje o autorze i samym dziele, niezbędne do właściwego odczytania tego dokumentu, a raczej zbioru dokumentów, gdyż metodą Euzebiusza było przytaczanie archiwalnych tekstów, jakie udało mu się znaleźć, czasem łącząc je tylko krótkimi komentarzami.

Euzebiusz z Cezarei (ok. 265 – 339/340)

O młodości Euzebiusza wiemy bardzo mało. Urodził się gdzieś w Palestynie, może w samej Cezarei, tam w każdym razie był uczniem Pamfila, z którym współpracował przy porządkowaniu biblioteki Orygenesusa, i z którym napisał *Obronę Orygenesusa*. W czasie prześladowania za cesarza Dioklecjana uciekł na pustynię, skąd wrócił w 311 roku, w rok po męczeńskiej śmierci Pamfila. W roku 311 został biskupem Cezarei i trwał na tej stolicy aż do śmierci. Na synodzie w Antiochii w marcu 325 roku¹ został oskarżony o ukryte podzielenie twierdzeń Ariusza i zalecono zerwanie komunii kościelnej z nim i z paroma innymi biskupami, odsuwając jednak ostateczną decyzję do następnego synodu w Ancyrze; prawdopodobnie uczestnicy synodu nie wiedzieli jeszcze, że cesarz Konstantyn przeniósł wielkie zgromadzenie biskupów z Ancyry do Nicei. Krytykowany błąd Euzebiusza miałby polegać na tym, że nie zgadzał się na zapisanie, iż Syn Boży nie jest stworzeniem (κτίσμα) i że był On niezmienny w aktach swej woli z natury, a nie na podstawie swego wolnego wyboru. Prawdą jest, że te wyrażenia pojawiały się w wypowiedziach Ariusza, jednak były znacznie bardziej rozpowszechnione.

¹ Por. SCL 1, 83-90.

O Synu Bożym, powszechnie utożsamianym z Mądrością Bożą, mówi bowiem Księga Przysłów 8, 22 jako o stworzeniu, a posłuszeństwo Chrystusa również bardzo wielu wolało przypisywać Jego wolnemu wyborowi i traktować jako zasługę, niż widzieć w nim skutek boskiej natury. Dylemat ten zresztą został rozwiązany ostatecznie dopiero na Soborze Konstantynopolińskim III (680-681), gdzie sprecyzowano, że w Chrystusie istniała i wola boska i wola ludzka¹.

Osąd synodu zdaje się jednak nie mieć większego znaczenia w praktyce, gdyż na Soborze Nicejskim (325) Euzebiusz był pełnoprawnym uczestnikiem – rzecz niemożliwa w przypadku biskupa oficjalnie potępionego na jakimś synodzie. Tam przemawiał do cesarza w imieniu wszystkich obecnych, tam też zaproponował swoją wersję wyznania wiary do ogólnej aprobaty. Zgodnie z jego *Listem do swego Kościoła*², wysłanym zaraz po soborze, *credo* to miałyby stanowić punkt wyjścia do dyskusji i z jego przeróbki miałyby powstać nicejskie wyznanie wiary.

Euzebiusz szczerze podziwiał cesarza Konstantyna i wysławiał go wielokrotnie. Świadczy o tym wspomniany list, ale przede wszystkich *Życie Konstantyna*³ napisane niedługo po jego śmierci w 337 oraz *Laus Constantini*⁴, na które składa się uroczysta mowa Euzebiusza wygłoszona z okazji 30 rocznicy panowania cesarza w 335 roku i panegiryk wystosowany doń z okazji poświęcenia bazyliki Grobu Pańskiego.

Ponadto Euzebiusz jest autorem dzieł apologetycznych, egzegetycznych i historycznych.

Dzieła apologetyczne

Najważniejsze z nich to *Praeparatio evangelica*⁵ i *Demonstratio evangelica*⁶. Pierwsza z nich, zachowana w całości, zawiera wypisy z różnych autorów, mające potwierdzić wyższość religii objawionej w Biblii nad religiami politeistycznymi, oraz nad teoriami filozoficznymi, często przeczącymi sobie nawzajem. Druga z nich, zachowana tylko częściowo, skierowana jest do Żydów i ma za cel wykazanie słuszności chrześcijańskiej interpretacji

¹ Por. DSP 1, 308-323.

² Por. DSP 1, 54-61.

³ PG 20, 905-1230; GCS 7 (1902; 1975); Fontes Christiani 83 (2007); tłum. TERESA WNEŹRZAK, ŻMT 44 (2007).

⁴ PG 20, 1316-1440; GCS 7, 196-259.

⁵ PG 21; GCS 43 (1954-1956), 2 wyd. 1982-1983; SCh 215. 226. 228. 262. 266. 292. 307. 338. 369 (1974-1987).

⁶ PG 22, 13-793; GCS 23 (1913).

proroctw mesjańskich oraz nieaktualności prawa mojżeszowego. Ponadto zachowała się jeszcze krytyka teologii Marcelego z Ancyry w dwóch dziełach: *Contra Marcellum*⁷ i *Theologia ecclesiastica*⁸. Częściowo zachowały się *Wstęp ogólny do ewangelii* znany pod tytułem *Eclogae prophetae*⁹, *Theophania*¹⁰, *Przeciwko Porfiriuszowi* (zaginione) i *Przeciwko Hieroklesowi*¹¹. *Obrona Orygenesesa*, ułożona wraz z Pamfilem w VI księgach przetrwała częściowo po łacinie w tłumaczeniu Rufina z Akwilei; jest to tylko księga I¹².

Dziela egzegetyczne

Największym z nich jest *Komentarz do Psalmów*¹³, zachowany fragmentarycznie, oraz *Komentarz do Izajasza*¹⁴. Ponadto mamy *Kanony ewangeliczne*¹⁵ wykazujące fragmenty paralelne w poszczególnych ewangeliach, *Onomasticon*¹⁶, czyli słownik miejsc biblijnych, *Questiones et solutiones evangelicae*¹⁷ i *Życiorysy proroków*¹⁸. Istniały jeszcze komentarze do innych ksiąg biblijnych, ich tekst jednak zaginął.

Dziela historyczne

Nim przejdziemy do omówienia *Historii kościelnej*, zaznaczmy krótko, że Euzebiusz jest także autorem monumentalnej *Kroniki*. Jej pierwsza część zaginęła, a zawierała opis historii świata, taki jaki mógł autor odtworzyć na podstawie różnych starożytnych źródeł. Druga część przedstawia historię świata na podstawie Biblii, aż do roku 303. Przetrwiała ona w tłumaczeniu łacińskim Hieronima, który uzupełnił ją do roku 378¹⁹. Euzebiusz napisał

⁷ PG 24, 707-826; GCS 14 (1906), 1-58.

⁸ PG 24, 825-1046; GCS 14 (1906), 59-182.

⁹ PG 22, 1021-1262.

¹⁰ PG 24, 609-690; GCS 11, 2 (1904).

¹¹ PG 22, 795-868; SCh 333 (1987).

¹² PG 17, 542-615; SCh 464-465 (2002).

¹³ PG 23; 24, 9-76.

¹⁴ PG 22, 89-526; GCS (1975)

¹⁵ PG 22, 1275-1292.

¹⁶ PG 23, 903-976; GCS 11, 1 (1904); *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 152 (2005)

¹⁷ PG 22, 879-1006.

¹⁸ PG 22, 1261-1272.

¹⁹ PG 19, 99-570; GCS 24 (1913); 34 (1926); 47 (1956).

również *O męczennikach palestyńskich*¹, gdzie pisze o prześladowaniach z lat 303-313. Zagięło zupełnie *Życie Pamfila*² w trzech księgach.

Historia kościelna

Dzieło to jest niewątpliwie najświetniejsze spośród wszystkich dzieł Euzebiusza i zapewne najważniejsze. Powstawało ono mniej więcej w latach 303-324. Autor pisze co prawda z nastawieniem apologetycznym i chodzi mu przede wszystkim o ukazanie wyższości chrześcijaństwa nad religiami, ale przytacza bardzo dużo dokumentów skądinąd nieznanymi i cytuje pisma chrześcijańskich pisarzy, które przez następne wieki zagięły.

Na początku dzieła sam autor przedstawia jego główny zamysł. Pisze tak:

HE I, 1 [1] Postanowiłem spisać dla potomnych sukcesje świętych apostołów oraz czasy, które upłynęły od naszego Zbawiciela aż po nasze dni, czyli wszystko, co tylko wielkiego i znakomitego dokonało się w historii kościelnej, jak wielcy ludzie sprawowali rządy w najwybitniejszych Kościołach i nimi kierowali, jakie osobistości, z pokolenia na pokolenie, ustnie i na piśmie sprawowały poselstwo Słowa Bożego oraz jacy ludzie, jak znaczni i kiedy, uwiedzeni czarem nowinek, zabrnęli w najpoważniejsze błędy, sami obwołali się twórcami fałszywej gnozy i bez litości jak „wilki drapieżne” trzebili Chrystusową trzodę. [2] Ponadto losy, jakich bezpośrednio po zbrodni dokonanej na naszym Zbawicielu doznał cały naród żydowski, a dalej, jak zawzięcie i w jaki sposób oraz za jakich czasów poganie zwalczali Słowo Boże i jacy wielcy ludzie przez krew i męki stawali wówczas do walki w jego obronie, w końcu już współczesne nam męczeństwa oraz ostateczne miłosierdzie i łaskawość naszego Zbawiciela. Zacznę zaś nie od czego innego, lecz najpierw od ekonomii dotyczącej Zbawiciela i Pana naszego Jezusa Chrystusa Bożego Pomazańca.

Dzieło to jest bardzo subiektywne, autor zajmuje się szeroko tym, co osobiście go interesuje, nie dba wiele o właściwe proporcje w opowiadaniu o poszczególnych ludziach czy wydarzeniach. Mimo to jednak ilość informacji zawartych w dziesięciu księgach tego dzieła jest ogromna i bezcenna.

Podział na księgi nie jest podziałem logicznym, ale czysto materialnym: takiej akurat długości zwoje papirusu miał Euzebiusz do dyspozycji. Na rozdziały podzielił jednak autor poszczególne księgi rozmyślnie, nadając

¹ PG 20, 1457-1520; GCS 9, 2 (1908), 907-950; Sch 55 (1958); tłum. A. Lisiecki, POK 3 (1924; reprint 1993) 461-512. Nowe tłumaczenie polskie w przygotowaniu; ma się ukazać wraz z innymi aktami dotyczącymi męczenników.

² Por. HE VI, 32; VIII, 13, 6.

każdemu odpowiedni tytuł. O Euzebiuszowym pochodzeniu tego podziału świadczy jednogłośnie cała tradycja rękopiśmiennej w tej kwestii; pewne różnice pojawiają się w ostatnich trzech księgach. Pierwsze siedem ksiąg opowiada o historii Kościoła do końca III wieku. Dla ich skomponowania korzystał autor z archiwaliów, przede wszystkim z biblioteki w Cezarei. W ostatnich trzech księgach Euzebiusz opowiada o czasach sobie współczesnych, nie cytuje więc już opinii innych historyków, ale listy i inne dokumenty cesarskie. Pisze o tym, co wie, czyli przede wszystkim o historii Kościoła na wschodzie. Z zachodniej części cesarstwa interesuje go przede wszystkim Rzym, od Piotra Apostoła poczynając.

Powszechnie się przyjmuje, że *Historia* miała kilka redakcji, zmienianych przez Euzebiusza wraz z upływem czasu. Dotyczy to przede wszystkim czasów jemu współczesnych. Szczegółową analizę tego problemu przedstawił E. Schwartz w swoim wydaniu krytycznym³, a zrelacjonował jego ustalenia G. Bardy⁴. Jego zdaniem Euzebiusz sporządził cztery redakcje. Pierwszą w latach 312-313, drugą w 315, trzecią w 317, a czwartą w 323. Wszystkie współczesne wydania opierają się na pracy Schwartza, choć w różnych studiach szczegółowych poddawane jest w wątpliwość któreś z jego ustaleń.

Prezentowany tekst grecki w niniejszym wydaniu jest tym samym tekstem Schwartza, uwzględniającym jednak w niektórych miejscach ustalenia Gustawa Bardy'ego. Tłumaczenie jakie przedstawiamy nie jest zupełnie nowym przekładem, gdyż naszym zdaniem niepotrzebny byłoby zupełne oderwanie się od dobrego przekładu ks. Arkadiusza Lisieckiego z roku 1924. Jego język jednak z oczywistych względów stał się z upływem lat mało zrozumiały, dlatego też został dostosowany do wymogów współczesnego języka polskiego. W niektórych miejscach wprowadzono też konieczne korekty tłumaczenia i uzupełnienia fragmentów, bardzo małych, przypadkiem przez księdza Lisieckiego pominiętych. Wydanie to ma charakter szkolny i – rzecz by można – służebny, nie zbiera uczonych not od innych wydawców ani nie stara się wyjaśnić wszystkich historycznych okoliczności opisywanych wydarzeń. Zamieszczone przypisy podają tylko najważniejsze informacje mogące ułatwić rozumienie tekstu.

³ Leipzig 1903, 1908, 1909.

⁴ W Sch 73, Paris 1960.